

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

GYERGYAI ALBERT

BATSÁNYI ÉS CONDORCET

A Széchényi Könyvtár egy Condorcet-könyvében (*Esquisse d'un Tableau Historique des Progrès de l'Esprit Humain*, 1795. — E. R. 139.) belül, mingyárt az első lapon, szép, nagy, jól formált betűkkel *Batsányi* kézírása olvasható, míg a második lapon jobbra, felül, egy kitörölt és olvashatatlan név, talán az előbbi tulajdonosé, ha *Batsányi* ezt a példányt netalán már másodkézből vette vagy kapta. Aztán, ugyancsak kézírással, egy Horatius-verstörödék következik:

»Quid fuerit quondam, cultis quid debeat esse
Artibus olim, et nunc quid sit Homo.«¹

— ami a Condorcet-mű tartalmának (»Az Emberi Szellem haladásának vázlatos történelmi képe«) mintegy tömörített összefoglalása; majd ez a hosszabb, tintával beírt s minden valószínűség szerint szintén *Batsányi*tól származó bejegyzés:

Dieses Werk ist eines der merkwürdigsten Bücher, wenn man die Umstände, unter welchen es entstand, erwägt! — »Es ist ein grosses und erhabenes Schauspiel (sagt ein Kunst-richter davon) »ein Schauspiel der Gottheit würdig, einen Weisen mit ganzer Seele dem Unglück entgegen kämpfen zu sehen. Aber ein noch erstaunenwürdigeres Schauspiel ist das eines Weisen, der nach dreissigjährigen Beschäftigungen mit den tiefstinnigsten Wissenschaften; der, nachdem er sein ganzes Leben dem Glück der Menschheit gewidmet hat, jetzt geächtet herumirrt, nirgends eine Freistätte findet; der sich in unterirdischen Höhlen oder in der Einsamkeit dichter Wälder verbergen muss, — dennoch alle seine fruchtlosen Arbeiten, seine Verfolger, den Undank der Menschen und seine Leiden vergisst; der ganz ohne Bücher, ohne alle und jede litterarischen Hilfsmittel, ohne Freund, ohne Hülfe, ohne Sicherheit, bloss im Reichtume seines Innern und seiner Erinnerungen, mit fester und kühner Hand ein dauerhaftes und grossgedachtes Denkmahl

— majd a negyedik lapon:

zum Ruhme des menschlichen Geistes entwirft, den Gang, den dieser genommen, und die Veränderungen, die er erlitten hat seit Jahrhunderten, mit herrlichen Zügen darzustellen weiss; der auch auf der höchsten Stufe des Unglücks, noch immer über das Glück derselben Menschen, die ihn so ungerecht verfolgen, nachsinnt, und der in der Schilderung der möglichen und wahrscheinlichen künftigen Entwicklung des menschlichen Geistes den Preis seiner Anstrengungen, seiner lebenslänglichen Beschäftigungen mit den Wissenschaften, den Trost seiner Leiden, die Vergessenheit der Irrthümer, der Verbrechen und der Ungerechtigkeiten, welche die Erde verheeren und beflecken — findet.« —

Als man ihn todt fand, hatte er einen *Horaz* in der Tasche.

Seine Manuskripte wurden nach seinem Tode von dem Banquier Siveking in Hamburg der Witwe Condorcet für eine bedeutende Summe abgekauft und erschienen dann bei Vieweg in Braunschweig, der solche in Paris drucken liess, 1805 in 22 Bänden.

---

geboren zu Ribemont, in der Picardie, 1743, starb in Bourg-la-Reine —im J. 1794.
(Magyarul: Ez a munka egyike a legsajátosabb könyveknek, hogyha figyelembe vesszük azokat a körülményeket, amelyek közt létrejött. Nagy és fénséges látvány (mondja róla egy műbíró), az istenséghez méltó látvány, ha egy bölcsét szemlélhetünk, aki egész lélekkel tud küzdeni balsorsa ellen. De még csodálatraméltóbb annak a bölcsnek a látványa, aki, miután

¹ Magyarul: »Hogy mi volt hajdan, mivel tartozik a művésztek ápolásának s hogy mivé lett most az ember.«

harminc évig foglalkozott a legmélyrehatóbb tudományokkal; aki, miután egész életét az emberek boldogításának szentelte, most kiátkozva bolyong a földön, sehol egy menedéket nem talál; akinek földalatti barlangokban, vagy sűrű erdők magányában kell rejtőznie — mindamellett felejtí meddőn maradt munkáit, üldözőit, az emberek halátlanságát, a tulajdon szenvedéseit s könyvek nélkül, mindennemű irodalmi segédeszköz nélkül, barát, segítség, biztonság híján, egyedül bensője s emlékei gazdagságában (bizva?), merész és határozott kézzel tartós és nagyszabású emléket állít az emberi szellem dicsőségére s bámulatos vonásokkal tudja élnék állítani e szellem egész menetét s évezredek óta tartó különböző változásait; aki balsorsa legmélyén is még mindig az emberek boldogságáról elmélkedik, azokéról, akik őt olyan igazságtalanul üldözik és aki az emberi szellem lehetséges és valószínű fejlődésének ábrázolásában találja a jutalmát minden fáradozásának, a tudományokkal való életfogytiglani foglalkozásának, abban leli vigaszát minden szenvedésének s a feledést minden bűnre, tévedésre és igazságtalanságra, ami a földet még pusztítja és beszenyezi.

Amikor halva találták, egy *Horatius* volt a zsebében.

Kéziratait halála után egy hamburgi bankár, Sieveking² vásárolta meg tetemes összegért Condorcet-nak az özvegyétől s ezek Braunschweigben jelentek meg Viewegnél,³ aki ugyan-eket Párizsban nyomatta ki 1805-ben, 22 kötetben.

(született Ribemont-ban, Picardiában, 1743-ban, meghalt Bourg-la-Reine-ben, 1794-ben).

A 364 lapos könyv utolsó lapján, a szöveg után: 2 f 39 kr s megint egy kitörölt névírás.

E könyv és e jegyzetek megértéséhez tudnunk kell, hogy Condorcet, az »utolsó enciklopédista«, Voltaire és főképp d'Alembert bizalmasa, valóban nagy szerepet játszott mind az enciklopédisták táborában, mind pedig a polgári forradalom első éveiben s matematikai munkáin, akadémiai emlékbeszédein s Voltaire és Turgot-életrajzán kívül különösen politikai röpirataival vált híressé (a négerék felszabadításáról, a protestánsok egyenjogúsításáról, az amerikai forradalomról, s a forradalom idején úgyszólván minden aktuális problémáról). A Konventben, bár egyidejűleg iparkodott közvetíteni a girondisták és a jakobinusok között, röpiratai mind gyanúsabbá tették Robespierre és hívei előtt s végül is el kellett rejtőznie, mivel negyven más girondistával együtt őt is a forradalmi törvényszék elé idézték. Rejték-helyén, ahol hónapokig tartózkodott, írta meg leghíresebb művét, az »Emberi Szellem Haladásának vázlatos történelmi képét«; s amikor onnan vidékre ment, talán hogy biztosabb menedékre leljen, felismerték, elfogták s egy párizskörnyéki börtönbe zárták, ahol egy nap holtan találták, akár hirtelen szélütés, akár méreg következtében, amelyet a hagyomány szerint, sógora, Cabanis,⁴ a híres materialista orvos készített neki minden eshetőségre. Főművét, Robespierre bukása után először maga a Konvent adta ki 3000 példányban, 1795-ben (s egy ilyen ritka példány kerülhetett Batsányi tulajdonába). A francia bibliográfiaik szintén tudnak, Batsányi feljegyzéseivel egyezően, egy Braunschweigben és Párizsban megjelent teljes Condorcet-kiadásról 21 vagy 22 kötetben, 1801 és 1805 között s ez lehet a Batsányi-említett hamburgi bankár kiadványa. André Monglond bibliográfiája (»La France Révolutionnaire et Impériale«, tome III, 1794—96-ról) több kiadását ismeri Condorcet ekkor is, azóta is legnépszerűbb művének; az egyik Párizsban jelent meg Condorcet özvegyének gondozásában, a forradalom III. évében, vagyis 1795-ben; a másik Lipszében, 1796-ban; a harmadik Milánóban, a forradalom VI. évében, vagyis 1798-ban — ami a könyv egyre terjedő olvasottságát bizonyítja. Ugyanez a bibliográfia egy akkor közismert metszetet is közöl (Batsányi is láthatta Párizsban): Condorcet halálutását börtönében. Mindez megerősíteni látszik azt az inkább csak sejtett s ezután bebizonyítandó feltevést, hogy a mi XVIII. századi magyar felvilágosodásunk kezdetben éppúgy mint később, Martinovicsék előtt és még inkább utánuk, tele van kényszerű egyezményekkel, főrésekkel és ellentmondásokkal s ezeket még a Franciaországi Változások költőjénél is megtaláljuk. A Condorcet emlékének szentelt szinte himnikus magasztalások épp annyira szólhatnak a forradalmárnak, mint a forradalom áldozatának, legalább is ennek játszotta ki, ennek

² *Sieveking* (Georg Heinrich 1752—1799), az Allg. Deutsche Biographie szerint, valóban gazdag hamburgi kereskedő volt, a francia forradalom lelkes híve s a Direktórium idején a hamburgi szenátus teljhatalmú megbízottja Párizsban, aki párizsi tartózkodása alatt (1796) ismerkedhetett meg Sophie Condorcet-val.

³ *Vieweg* (Johann Friedrich, 1761—1834), egy valaha jóhírű braunschweigi könyvkereskedő-dinasztia megalapítója.

⁴ *Cabanis*, Condorcet sógora s minden valószínűség szerint az 1805-ös Condorcet-kiadás egyik elősegítője és gondozója, azonos azzal a materialista fiziológussal (a *Rapports du Physique et du Moral* szerzőjével), akit a Szent Családban Marx is dicsérőleg említ a francia materialisták között.

mutatta be a Direktórium, amelynek e tekintetben nagyban kezére játszhatott maga Sophie Condorcet⁵, a filozófus özvegye is. De Batsányit azonkívül sok minden vonzhatta Condorcet-hoz, különösen sorsának az övével való hasonlósága. Mint Condorcet, ő is üldözött vad volt s nemcsak a bécsi rendőrség részéről; ő is a börtönben írta legszebb művét, a kufsteini elégiákat; az ő kedves költője is Horatius volt, mint Condorcet-é; mint Sophie az ő Condorcet-ja mellett, úgy állt mellette Gabriella; s népében és az emberi haladásban való hitét öneki sem törhették meg a szenvedések. A könyvet magát Batsányi talán Párizsban szerezte be, a leveleiben többször említett Blanchard nevű könyvkereskedő barátjánál — bár az is lehet, hogy Ausztriában (erre mutatna a könyv árjelzése: 2 forint és 39 krajcár? ha ugyan ez nem későbbi és más kéztől származó bejegyzés?). Szinyei Ferenc Batsányi-életrajza 1121 olyan kötettről tud, amely Batsányi hagyatékából került a Nemzeti Múzeumba; remélhető, hogy Batsányi legújabb magyar kiadói, ha majd a költő prózai műveit is számbaveszik, valamint a hagyaték könyveinek bejegyzéseit, esetleg újabb adatokra lelnek Batsányi és Condorcet, a magyar és a francia felvilágosodás kapcsolatairól.⁶

PIRNÁT ANTAL

DÁVID FERENC: »KÖNYVECSKE AZ IGAZ KERESZTYÉNI KERESZTSÉGRŐL« ÉS ANNAK NÉMET EREDETIJE

A könyv Széchényi-könyvtárbeli példányában, egyik régi tulajdonosától, Szathmári Pap Mihálytól, 1799-ből ez a bejegyzés olvasható: »Ez igen ritka könyv. Egy Anabaptistának munkája és van dedikálva egy erős Sociniánusnak Dávid Ferencnek. Erdélyi Ekklesiái Historiáját világosítja. Flandriai nyelvből fordította Wilini Sándor Varsoviai orvos Dr. Német nyelvre, és Dávid Ferencnek küldvén úgy látzik, hogy ez utolsó fordította Magyarra, és ki is nyomtattatta Heltai által.«

A könyv azóta nem egy irodalomtörténészünk kezén megfordult, de lényegesen többet máig sem tudunk róla. Azok az adatok, amelyeket Szathmári Pap Mihály a fent idézett sorokban foglalt össze, Wilininek Dávidhoz intézett, a könyv elején mintegy bevezetésként közölt leveléből derülnek ki. A levél a következőképpen szól:

A TISZTELENDŐ ÉS
ISTENTŐL TANITTATOTT DA-
vid Ferentz nec, A meg febült Jefus
Chriftufnac, az Isten Fianac Euan-
geliomanac hirdetőiének a diczire-
tes Erdeli Feiedelemnec vdwaraban,
Istennec kegyelmeffeget és Be-
keffeget, azon Jefus Chrif-
tusban, mű Wrunc-
kban.

Szerelmes attyamfia az Wrban: Miert hogy nallunk volt a tißtelendő Gyulai Farcakas, ki ennekem foc vigasztalo dolgokat beßellet, Tudni illic, Miképpen a mindenható Wr Isten a mű Wrunc Chriftus Jefufnac Bent atya, ieles dolgokat czelekőßic Erdelben és

⁵ Sophie Condorcet viszontagságait, nála sokkal idősebb férje miatt és férje mellett a forradalom napjaiban, Romain Rolland is feldolgozta a *Szerelm és Halál játéka* c. drámájában.

⁶ Condorcet nevének s műveinek magyarországi elterjedtségéről több adat is tanuskodik. Martinovics többször hivatkozik — Fraknoi monográfiái szerint — a vele való ismeretségre és levelezésre, ezt azonban éppen olyan nehéz lesz bizonyítani, mint kétségbevonni. Kazinczy egyik levelezője, Dessewffy József, az ő Voltaire-életrajzát idézi egy levelében; Csokonai egyik legszebb verse, a *Marosvásárhelyi gondolatok*, éppúgy mint Kőlcsey *Történeti omozása* tele vannak olyan gondolatokkal az emberiség haladásáról, amelyek legalábbis részben s közvetve vagy közvetlenül Condorcet-től származhatnak — bár az is igaz, hogy nagyjából a felvilágosodás általános gondolkodókörét tükrözik.